

Gülxarə ƏHMƏDOVA

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: gulxareehmed@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-8703-230X

https://doi.org/10.59849/2309-7949.2026.1.36

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANINDA QADIN OBRAZLARININ SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: dastan, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı, ailə məsələləri, qadın obrazları

ABSTRACT CHARACTERISTICS OF WOMEN'S IMAGES IN THE EPISTLE "KITABI-DADE GORGUD"

The epic "Kitabi-Dade Gorgud" is an ancient literary monument of our people. This monument provides rich information about the socio-political events of the period in which it was created, the social structure, people's way of life and thinking, family relations, the concept of heroism and love, and gender issues. The epic describes how the roles of women and men in the family and society were historically formed, and what position they had in the socio-cultural environment is of particular interest in this sense.

Studying the epic in its historical and cultural context shows that, along with the theme of heroism, the issue of gender is also expressed in artistic form in the epic. Respect for the mother, respect for women, the presentation of husband-wife, parent-child relationships are clearly reflected in the epic. The activity of various female images in different epics and the position they occupy in the public life of society are striking. In the epic, the issue of gender is presented as an integral part of the system of national and moral values.

The article shows that the “Kitabi-Dade Gorgud” monument is an excellent source reflecting the ancient customs and traditions of the Oghuz-Turkic world and the system of national and spiritual values, and also conducts research on the position and role of women in society among the Oghuz people.

Keywords: epic, “Kitabi-Dade Gorgud” epic, family issues, female images

РЕЗЮМЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В ПОСЛАНИИ «КІТАБІ-ДАДА КОРКУД»

Эпос «Китаби-Дада Коркуд» — древний литературный памятник нашего народа. Этот памятник предоставляет богатую информацию о социально-политических событиях периода его создания, социальной структуре, образе жизни и мышлении людей, семейных отношениях, концепции героизма и любви, а также гендерных вопросах. В этом смысле особый интерес представляет описание того, как исторически формировались роли женщин и мужчин в семье и обществе, и какое место они занимали в социокультурной среде.

Изучение эпоса в его историко-культурном контексте показывает, что наряду с темой героизма, в эпосе в художественной форме выражен и вопрос гендера. В эпосе отчетливо отражены уважение к матери, уважение к женщинам, представление отношений муж-жена, родитель-ребенок. Поражает активность различных женских образов в разных эпосах и их положение в общественной жизни общества. В эпической поэме вопрос гендера представлен как неотъемлемая часть системы национальных и моральных ценностей.

В статье показано, что памятник «Китаби-Дада Коркуд» является превосходным источником, отражающим древние обычаи и традиции огузско-тюркского мира и систему

национальных и духовных ценностей, а также проводится исследование положения и роли женщин в обществе среди огузского народа.

Ключевые слова: эпос, эпос «Китаби-Дада Коркуд», семейные проблемы, женский образ

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı xalqımızın qədim mədəniyyət abidəsidir. Bu abidə yarandığı dövrün ictimai-siyasi hadisələri, sosial quruluşu, insanların həyat və düşüncə tərzini, ailə münasibətləri, qəhrəmanlıq, sevgi anlayışı və bir çox digər məqamlar haqqında məlumat verir. Dastanı oxuyanda Oğuz toplumunda, həmçinin oğuzların ailə və cəmiyyətində baş verən hadisələri müxtəlif aspektlərdən öyrənmək mümkün olur. Qadın-kəşi münasibətlərinin tarixən necə formalaşdığı barədə ayrı-ayrı boylardan ətraflı bilgi əldə etmək olur.

Dastanın müxtəlif aspektlərdən öyrənilməsi boylarda qəhrəmanlıq mövzusu ilə yanaşı, qadın obrazlarının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin də bədii formada ifadə edildiyini göstərir. Prof. R.Qafarlı dastanda gender məsələlərindən bəhs edərkən yazır: “Türk epik düşüncəsinin şah əsəri sayılan “Dədə Qorqud” eposunda gender məsələsinə, az qala, müasir düşüncə strukturlarına yaxın münasibət bəslənmişdir. Çünki gender sistemlərini xarakterizə edən münasibətlərə görə, qadınlar və kişilər arasında gücün təbiətən qeyri-bərabər bölünməsinin təsiri birincinin (qadının) rolunu, “Kitabi-Dədə Qorqud”da olduğu kimi, azaltmamalıdır” (Qafarlı, 2020: 6-7). Dastanda anaya ehtiram, qadına hörmət, ər-arvad, valideyn-övlad münasibətlərinin təqdimi açıq-aydın və əhatəli əks olunur. Dastanın ayrı-ayrı boylarında müxtəlif qadın obrazlarının aktivliyi, toplumun ictimai həyatında onların tutduğu mövqe diqqət çəkir. Dirsə xanın xatunu, Burla xatun, Baniçiçək, Selcan xatun, Dəli Dömrülün xatunu kimi obrazları təhlil etdikdə Oğuz zamanında qadınların sahib olduğu dəyərlər haqqında fikir formalaşır. Dastandan Oğuz qadınlarının mərd, cəsur xarakterli qadınlar olduğunu öyrənirik.

Dastanda ana kultunun toxunulmazlığı müasir gender araşdırmaları baxımından aktual olduğunu təsdiqləyir, həm qadın, həm də kəşi obrazları dövrün ictimai münasibətlərinə uyğun şəkildə təsvir edilir. Dastandakı kəşi obrazları qəhrəmandır, döyüşkəndir, ailənin və elin təəssübünü çəkirlər. Qadın obrazları isə həm ana, həm həyat yoldaşı, həm də ehtiyac yarandıqda igid, qəhrəman qadınlar kimi təqdim edirlər.

Dastandakı qadın obrazlarını təhlil edərkən onların Oğuz dövrünün ictimai həyatındakı rolu da diqqəti cəlb edir. Bu mənada Burla xatun, Baniçiçək, Selcan xatun kimi obrazlar Oğuz zamanında qadının həm zərif, həm də güclü olmasını, eyni zamanda qəhrəman, döyüşkən xüsusiyyətlərini də ön plana çıxarır. Bu xüsusiyyətlər həm də dastanın müasir gender məsələsi baxımından aktuallığını təsdiqləyir. Dastanın qadın obrazları yalnız ailə daxilində deyil, ictimai-mənəvi müstəvidə də mühüm rol oynayırlar. Məsələn, Burla xatunun oğlu kafirlər tərəfindən əsir götürüldükdə o, övladının xilasını və Oğuz elinin gələcək taleyi naminə təhlükədən qorxmur, geri çəkilmir, düşməyə boyun əymir.

“Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu”ndakı Beyrəyin beşiklətmə nişanlısı olan Baniçiçək fiziki və mənəvi gücü ilə Beyrəkdən geri qalmır, yeri gələndə at

çapır, güləşə çıxır, igidlik nümayiş etdirir. Beyrək onu tanımaq üçün çadırına yaxınlaşanda Banıçığək kimliyini bildirmədən belə deyir: “O elə qız deyildir ki, sənə görünə! Amma mən Banıçığəyin dayəsiyəm. Gəl indi sənənlə ova çıxacaq. Əgər sənənin atın mənənim atımı keçsə, onun atını da keçər. Həm də ox ataq. Məni keçsən, onu da keçərsən; həmçinin sənənlə güləşək. Məni bassan, onu da basmış olarsan” (Kitabi-Dədə Qorqud, 2004: 205). Dastandan örnək gətirilən parçadan görüldüyü kimi, Banıçığək öz fiziki gücünə və hazırlığına görə Oğuz igidlərindən heç də geri qalmır, o, Oğuzun sayılıb seçilən igidlərindən olan Beyrəklə qarşılaşmaqdan çəkinmir, onunla yarışmağa cəsarətlidir, hünərlidir. Özünün fiziki hazırlığı ilə öyünür, bu mənada özündən arxayındır.

Bu faktlar göstərir ki, dastanda kişi-qadın münasibətləri müəyyən bir nizam əsasında qurulmuşdur. Qadın və kişi rolları bir-birini tamamlamış, cəmiyyətdə hər birinin öz yeri, öz mövqeyi olmuşdur. Belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, Oğuz zamanında bütün insani münasibətlər qarşılıqlı hörmət əsasında formalaşmışdır.

Dastanı qadın obrazlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri baxımından dəyərləndirək, deməli ki, qadın və kişi arasındakı münasibətlər qarşılıqlı şəkildə deyil, əksinə, bu münasibətlər yüksək səviyyədə təqdim edilir. Qadinsız kişi qəhrəmanlığı natamam, kişisiz də ailə və el zəif təsəvvür olunur. Bu baxımdan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı gender məsələsinə balanslı və bütöv yanaşma nümayiş etdirir, ailə münasibətləri zamanı da son dərəcə səmimidirlər, bir-birlərinə yüksək dəyər verirlər. Məsələn, Dirsə xanın xatununun ərinə müraciəti ilə qadının ərini necə qiymətləndirdiyini görmək olar.

Başım baxtı, evim taxtı, bəri gəl!
Xan atamın kürəkəni,
Xanım anamın seviləni,
Atam-anam verdiyi,
Göz açaraq gördüyüm,

Könül verib sevdiyim, a Dirsə xan! (Kitabi-Dədə Qorqud, 2004: 181)

– ifadələrilə Dirsə xanın xatunu ərinə müraciət edir. Dastanın kişi qəhrəmanları da qadınlara yüksək dəyər verirlər. Ayrı-ayrı boylarda oğuz igidləri sevdiyi qadınlara belə müraciət edirlər:

Bəri gəl, başımın baxtı, evimin taxtı!
Evdən çıxıb yeriyəndə sərv boylum!
Topuğuna sarmaşanda qara saçlım!
Qurulmuş yaya bənzər çatma qaşlım!
Qoşa badam sığmayan dar ağızlım!
Payız almasına bənzər al yanaqlım!
Qadınım, dayağım, döl verənim!

(Kitabi-Dədə Qorqud, 2004: 177)

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında qadın və kişi rollarının qarşılıqlı tamamlanması müəyyən prinsip əsasında formalaşır. Dastan həm qədim Oğuz cəmiyyətinin xüsusiyyətlərini əks etdirir, həm də qadına yüksək mənəvi və sosial status verir. Qadın obrazlarının özünəməxsusluğu, ana kultunun müqəddəsliyi bu epik abi-

dəni müasir cəmiyyət normaları baxımından da dəyərli və əvəzsiz bir mənbə olduğunu göstərir. “Dastanda qadınlar azaddır. Kişilərlə bərabər hüquqlara malikdir. Oğlan uşaqları kimi qızlara da körpəlikdən döyüşmək, at minmək, qılınc oynatmaq öyrədilir. Gənclər ailə quranda elə qızları seçirlər ki, at çapmağı, qılınc oynatmağı bacarsınlar. Lazım gələndə “bir ucu mənim, bir ucu sənin” deyərək düşmənlə savaşa bilsinlər. Bu cəhətdən “Qanlı qoca oğlu Qanturalı boyu”ndakı Qanturalı və Selcan xatunu, Bamsı Beyrək və Banıçığəyi xatırlamaq yerinə düşür” (Hüseynova, 2016: 177).

Burla xatun Bayandır xanın qızı, Qazanın arvadı, Uruzun isə anasıdır. Dastanda bu obraz haqqında bəhs edilərkən “Boyu uzun Burla xatun” şəklində xatırlanır. Prof. Ə.Tanrıverdi “Dədə Qorqud kitabı”nın obrazlar aləmi” adlı kitabında Burla xatunu belə təsvir edirdi: “II, III, IV boylarda Burla xatun surətinə rast gəlinir. O, xanlar xanı Bayandırın qızı, bəylər bəyi Ulaş oğlu Salur Qazanın arvadı, Oğuz cəmiyyətinin birinci xanımı, xanımlar xanıdır... Burla xatunun dilindən verilmiş hər bir cümlədə onun xanımlığı duyulur” (Tanrıverdi, 2013: 46). Dastanın II boyunda “Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy”da düşmənlər tərəfindən əsir aparılan Burla xatun ailənin şərəf və namusunu qorumaq üçün bütün əzablara dözüür. Əri Qazanın, dustaqlıqda saxlanan oğlu Uruzun, ümumiyyətlə, Oğuz elinin şərəf və ləyaqətini hər şeydən üstün hesab edən qadın düşmənlə boyun əymir, qırx incəbelli qızın arasında gizlənərək öz kimliyini bildirmir. Boyu uzun Burla xatun döyüş meydanında at çapan, qılınc çalan, düşmənlərlə mübarizə apararı, oğuz toplusunun təəssübünü çəkən, igid, cəsur qadındır. Ağır yaralanmış ömür yoldaşı Qazan xanı düşməndən qorumaq üçün əlinə qılınc götürən hünərli və igid qadındır.

Banıçığək də dastanda sayılıb seçilən qadın obrazlarından. Banıçığək obrazına “Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda rast gəlinir. Banıçığək Oğuz bəylərindən olan Baybican bəyin qızı, Bamsı Beyrəyin əvvəlcə nişanlısı, daha sonra isə həyat yoldaşıdır. Banıçığək də Burla xatun kimi at çapır, ox atır, qəhrəmanlıq göstərir. İgidlikdə heç bir kişidən geri qalmır, yaxşı güləşməyi bacarır. “Gözəllər şahı” olan Banıçığək qırmızı paltar geyərdi, qarğı kimi uzun, qara saçları vardı. Alplər dövrünün hər baxımdan kişi qeyrətli türk qızının timsalıdır (Dədə Qorqud kitabı, 2004: 56).

Sarı donlu Selcan xatun obrazı da “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı gənc qadın obrazlarından biridir. Dastanın VI boyunda – “Qanlı qoca oğlu Qanturalı boyu”nda rastlaşdığımız Selcan xatun Trabzon təkurunun qızı, Qanturalının nişanlısıdır. Selcan xatun da igid qadın obrazlarından. O, son dərəcə igid, cəsur qızıdır. Qanturalı onu məhz igidliyinə, cəsarətinə görə seçib sevmişdir. Evlənmək üçün özünə adaxlı axtaran Qanturalı atası ilə dialoqunda belə deyir: “Ata, mənə evləndirmək istəyirsənsə, bilirsənmi mənə layiq qız necə olmalıdır? Mən yerimdən durmadan o durmuş olsun! Mən Qaracıq atıma minmədən o minmiş olsun! Mən qanlı kafir elinə getməmiş o gedib mənə baş gətirmiş olsun!” (Kitabi-Dədə Qorqud, 2004: 248).

Dastandakı qadın obrazlarının hər biri cəsurdur, döyüşkəndir, kişi qeyrətli-dir. Bu mənada Oğuz toplumunda qadınların tutduğu rol və mövqe müasir oxucunun təsəvvüründə aydın fikir formalaşdırır.

Beləliklə, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı türk xalqlarının taleyində əsas sütunlardan biri kimi həm milli kimliyin formalaşmasında, həm də gender bərabərliyi məsələsinin aydınlaşmasında mühüm rol oynayır. Dastanda dövlət quruculuğu, ailə münasibətləri, soy-kökə bağlılıq, torpaq və vətən anlayışlarının mərkəzi mövqedə olması milli mənsubiyyət şüurunun bədii ifadəsidir. Bu baxımdan bu ölməz abidənin müasir günümüzdə yenidən araşdırılması milli kimliyin qorunması, milli-mənəvi dəyərlərin gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından aktualdır.

Ümumiyyətlə, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ümumtürk dünyasının sosial davranış modellərini, adət-ənənələrini və dəyərlər sistemini əks etdirən fundamental mənbədir. Dastanda təsvir olunan ailə münasibətləri, etik dəyərlər və əxlaq normaları, qəhrəmanlıq kodeksi türk mədəniyyətinin arxaik qatlarını üzə çıxarır. Müasir mədəniyyət araşdırmaları bu kimi epik mətnlər vasitəsilə milli mədəniyyətlərin transformasiya prosesini izləməyə imkan verir.

Müasir dövrdə milli-mədəni fərqliliklərin itməsi təhlükəsi fonunda “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi epik abidənin tədqiqi xüsusi aktualıq kəsb edir. Dastanın gender baxımından təhlili milli dəyərlərin müasirlik prizmasından qiymətləndirilməsinə şərait yaradır. Bu isə qədim epik abidənin həm keçmişin yadigarı olduğunu, həm də paralel olaraq keçmiş adət və ənənələrin müasir günümüz üçün aktuallığını və mühüm əhəmiyyət daşdığını göstərir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Dədə Qorqud Kitabı. Ensiklopedik lüğət. Nəşrə hazırlayan: Tofiq Hacıyev. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004
- 2.Hüseynova Həcər, “Kitabi-Dədə Qorqud”da gender bərabərliyi məsələsi. “Epos və etnos” Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları. Bakı: 2016
- 3.Kitabi-Dədə Qorqud. Nəşrə hazırlayanı və redaktoru: Tofiq Hacıyev. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004
- 4.Qafarlı Ramazan. “Dədə Qorqud”da gender münasibətlərinin strukturu və funksionallığı. Dədə Qorqud / Elmi-ədəbi toplusu. Bakı: Elm və təhsil, 2020, III (70)
- 5.Tanrıverdi Əzizxan. “Dədə Qorqud kitabı”nın obrazlar aləmi. Bakı: Nurlan, 2013

